

MUSHAFLARIN BEZENMESİNDE NİSFÜ'L-KUR'AN TEZHİBİNDE SAYFA DÜZENİ
*PAGE LAY-OUT OF ILLUMINATED NISF AL-QUR'AN IN DECORATED QUR'AN
MANUSCRIPTS*

Dr.Öğr.Üyesi Gülnur DURAN

Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü Tezhip-
Minyatür Ana Sanat Dalı, glnurduran@yahoo.com & gduran@marmara.edu.tr, İstanbul/Türkiye

ÖZ

Mushafın 114 süreden meydana gelen ilâhi metni, Fâtiha süresi ile başlayıp Nâs süresi ile sona ermektedir. Mushafın yarısı ise Kehf süresinin sonu Meryem Süresinin başına denk gelmektedir. Okuma ve ezberleme konusunda kolaylık ve takibi sağlamak için mushaf metni bölünmüştür. En küçük bölünme âyetler, ikinci bölünme ise âyetlerin oluşturduğu sûrelerdir. En yaygın bölünme, her birine cüz adı verilen mushafın otuz bölünmesi şeklinde olmuştur. Bezemek suretiyle yazıya dolayısıyla kitaba estetik değer kazandıran Tezhip sanatı ise, mushaftaki bu bölünmeleri tezyîni unsurlarla işaret etmek, dikkati çekmek gibi görevler yüklenmiştir. Mushaf metninin başlamasıyla birlikte, âyetlerin sonlarındaki duraklar, her bir sürenin başlangıcında yer alan sûrebaşları, yazı boşluklarındaki koltuklar, sayfa kenarlarına (hâşiye) cüzlerin, sûrelerin ve âyetlerin bölünme yerlerini işaret eden mushaf gülleri, dış pervaz/hâşiye bezemeleri, bazı mushaflarda otuz cüzden her birinin başlangıcını ve cüzün yarısını gösteren bezemeli sayfa/sayfalar, kitabın başında zahriye, metnin başlangıcında serlevha, metnin sonunda ferağ kaydı/ketebe sayfası/hâtîme/hâtîme zahriyesi mushafın metni bittikten sonra ilâve edilen hatim duası ve falnâme sayfaları tezhip edilmişlerdir.

Mushafların bezenmesinde ender bir uygulama olarak görülen, tek veya karşılıklı çift sayfa şeklinde düzenlenmiş, Nısfü'l-Kur'ân (Kur'ân'ın yarısı) olarak isimlendirilen tezhipli ara sayfalar dikkati çeker. Makalede, XIV, XVI ve XVIII. yüzyıllara tarihlendirilen 38 adet el yazması mushafda tespit edilen bu tezhipli sayfalar incelenmiş, Nısfü'l-Kur'ân tezhibindeki sayfa düzeni gruplandırılarak seçilen mushaflarla örneklendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Tezhib, Mushaf bezemesi, Mushafın bölünmesi, Nısfü'l-Kur'ân tezhibi.

ABSTRACT

The divine text of the Qur'an manuscript's 114 surahs begins with Surah al-Fatiha and ends with Surah an-Nas. The first half of the Qur'an manuscript ends with Surah al-Kahf and the second half begins with Surah Maryam. The Qur'an text has been divided to facilitate following, reading and memorizing the text. The smallest divisions are ayats (verses), and the next are surahs (chapters), which consist of the verses. The most common way to divide a Qur'an manuscript is to divide it into thirty fascicles each of which is called juz'. While the art of illumination adds aesthetic value to the book, the decorative elements also function as indicators of the manuscript divisions and provide emphasis. Starting from the beginning of the Qur'an text, the illuminations comprise the stop-signs at the end of the verses, the surah headings at the beginning of every surah, the panels in the text's empty spaces, the verse markers and margins indicating the divisions of the surahs and verses, and in some manuscripts there are decorations at the beginning of each of the thirty juz' as well as a decorated page or pages indicating middle of the juz', the front endpaper at the beginning of the book, the frontispiece at the beginning of the text, the back endpapers, and after the text the added prayer pages and falnama sections.

In Qur'an manuscript illumination there are also rare examples of the so-called nisf al-Qur'an where the mid-point of the Qur'an has a single or facing illuminated pages. This paper examines 38 the Qur'an manuscripts from the 14th, 16th, and 18th century with this type of illuminated pages, classifies the page lay-out of the nisf al-Qur'an, and illustrates them with selected manuscripts.

Key words : Illumination, Qur'an manuscript decoration, Qur'an division, Nisf al-Qur'an illumination.

1. GİRİŞ

Bezeme yoluyla hüsn-i hatta, dolayısıyla kitaba estetik değerler kazandıran tezhip sanatı, el yazması mushaf nüshalarında başlamış, İslâm milletlerinin sanat anlayışı ve zevklerine göre yüzyıllar boyunca gelişerek devam etmiştir. Fâtiha sûresi ile başlayıp Nâs sûresi ile sona eren mushaf metni, 114 sûredir. Mushafın yarısı ise Kehf sûresinin sonuna denk gelmektedir (Koçyiğit, 2013:385). Mushaf metni, okuma ve ezberleme konusunda kolaylık ve takibi sağlamak için bölümlenmiştir. En küçük bölümlenme âyetler, ikinci bölümlenme ise âyetlerin oluşturduğu sûrelerdir. En yaygın şekli, mushafın otuz bölünmesi şeklinde olmuş, bunlardan her birine cüz adı verilmiştir. Cüzler de beşerli sayfalar halinde dört bölüme ayrılarak her biri için hızb tabiri kullanılmıştır (Maşalı, 1997:245). Sûreler de onarlı (aşere), beşerli (hamse) âyetlere bölünmüştür.

Tezhip sanatı ise, mushaftaki bu bölümlenmeleri tezyînî unsurlarla işaret etmek, dikkati çekmek gibi görevler yüklenmiştir.

Mushaf metninin başlamasıyla birlikte, cedvellerle sınırlandırılan yazı sahasının içine, âyet sonlarında duraklar, her bir sûrenin başlangıcında yer alan sûrebaşları, beyne's-sütür ve koltuk; sayfa kenarlarına, cüzlerin ve sûrelerin bölünme yerlerini işaret eden mushaf gülleri, kenarsuyu/hâşiye tezhibi, bazı mushaflarda otuz cüzden her birinin başlangıcını ve cüzün yarısını gösteren bezemeli sayfa/sayfalar, kitabın başında zahriye, metnin başlangıcında serlevha, metnin sonunda ferağ kaydı/ketebe sayfası/hâtıme/hâtıme zahriyesi mushafın metni bittikten sonra ilâve edilen hatim duası ve fâlnâme gibi bezemeli sayfalar döneminin üslup ve sanat anlayışına göre tezhip edilmişlerdir. (Derman, Ç., 2012:647-653 ; Duran, 2012: 63-65).

Bu sayfaların haricinde mushafların bezenmesinde ender bir uygulama olarak karşımıza çıkan, tek veya karşılıklı çift sayfa şeklinde düzenlenmiş tezhipli ara sayfalar dikkati çeker. Tespit edilebilen XIV., XVI. ve XVIII. yüzyıllarda istinsah edilmiş bazı mushaflar üzerinde yapılan incelemeler, bu sayfaların mushafın tam yarısını, onbeşinci cüzün bitişi, XVIII/Kehf sûresi (110 âyet) ile diğer yarısı onaltıncı cüzün başlangıcı, XIX/Meryem sûresi (98 âyet) işaret ettiğini ortaya koymuştur (Duran, 2016:221-227; Koçyiğit, 2013:19-23).

Nısfü'l-Kur'ân tezhibinin bulunduğu bu sayfalarda, Kehf sûresi, bazen tek başına, bazen Isrâ Sûresi ile, bazen de Meryem Sûresi ile birlikte aynı sayfada yer alabilmektedir ve onbeşinci cüzün bitişindeki Kehf Sûresi zaman zaman onaltıncı cüze geçebilmektedir. (Duran,2016:222-226). Makaleye konu olan mushaflardan, SK. Fatih Bölümü-14 numaralı, 1127/1715 tarihli nüshadaki (R.13) yazılı ibareye dayanarak "nısfü'l-Kur'ân tezhibi" olarak isimlendirilen bu sayfaların sayfa düzeni ve tasarımları incelenerek tespitler yapılmıştır.

2. NISFÜ'L-KUR'ÂN TEZHİBİNDE SAYFA DÜZENİ

Mushafın *nısfü'l-Kur'ân* tezhibindeki farklı sayfa düzenlemeleri ve sayfa tasarımları dört grupta ele alınmıştır ;

Birinci grupta yer alan *nısfü'l-Kur'ân* örnekleri tam sayfa düzeninde tasarlanmıştır. Karşılıklı sayfalarda, bütün sayfayı kaplayan zahriye ve serlevha tezhibi gibi yoğun bir bezemeye sahiptir.

Bursa Türk ve İslam Eserleri Müzesi - 208 (v.241b-242a) :

Mushaf, 56x36,5 cm. eb'adında, 514 varak, dokuz satırdır, krem rengi âbâdî ahârlı kağıt üzerine is mürekkebi ve muhakkak hattıyladır. 723/1323'de Nişabur kökenli bir hattat olan Mesud bin Hüseyin el-Nişaburî tarafından istinsah edilmiştir, (Demircan A., 2010:124-130; Tanındı, 2008:4; Tanındı, 2009:248)

Nısfü'l-Kur'ân tezhibinin bulunduğu v.240b-241a, onbeşinci cüzün Kehf sûresi ile sona erdiği sayfanın (v.240a) hemen arkasından gelen, karşılıklı olarak düzenlenmiş sayfalardır, yazı yoktur. Bu sayfaların ardından gelen sayfada (v.241b) Meryem sûresi ile onaltıncı cüz başlamaktadır.

Nısfü'l-Kur'ân tezhibi karşılıklı tam sayfa düzeninde tasarlanmıştır. Sayfa düzeninde, dikdörtgen şeklindeki tezhibli saha üç bölüme ayrılmıştır. Ortada kare şeklindeki bölüm ile bunun üst ve alt tarafında yer alan yatay dikdörtgen sahalar. Ortadaki bölümde desen hatayî, rumî, münhanî motifleri, zencerek ve geometrik kompozisyonlarla meydana getirilmiştir. Sayfa kenar boşluğunda uzun kenar orta eksenine üzerine yerleştirilmiş armudî şekilde bir madalyon vardır. Sâhaların tamamını kaplayan altın ağırlıklı bezemede renge çok az yer verilmiştir. Eserin bezemesi, XIV. yüzyıl Anadolu -Türk tezhibinin güzel bir örneğidir (Duran, 2016:226) (R.1).

R.1. BTİEM.-208, (v.241b-242a)

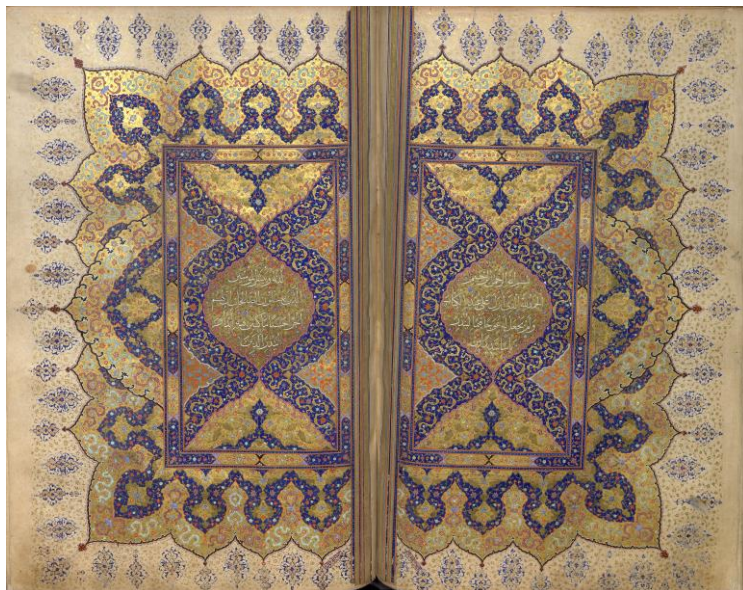
Mushafın sayfa düzenine genel olarak bakıldığında, ara sayfalardaki yazı sahaları cedvelsizdir. Sürebaşları, mushaf gülleri ve durakları zengin tezhiblidir. Meryem sûresinin ilk iki sayfası mushafın serlevha tezhibi düzeninde bezemelidir.

Türk ve İslam Eserleri Müzesi - 504 (v.166b-167a) :

Mushaf, 55,5x37cm. eb'adında, 356 varak, oniki satırdır. İlâhî metin krem renkli, zerefşanlı kâğıt üzerine is mürekkebiyle, muhakkak hattıyla yazılıdır. Secâvend alâmetleri kırmızı renkli surh mürekkebiyle yazılmıştır. İstinsahı Safevî dönemi, Şiraz, 1560-1580'e tarihlendirilen mushaf, Hattat Abdülkadirü'l-Hüseynî ketebelidir (v.356a). (İstanbul 2010:336; Ferhad - Rettig, 2016:296)

Nısfü'l-Kur'ân tezhibinin bulunduğu v.166b-167a'da Kehf sûresinin ilk üç âyetinin tamamı ve dördüncü âyetin bir kısmı, ortadaki şemse şeklindeki paftalara üstübeç mürekkebi ve muhakkak hattıyla yazılıdır. Tezhibi karşılıklı tam sayfa düzeninde tasarlanmıştır. Sayfa düzeni, dikdörtgen yazı sahası, bu sahayı dört kenardan çevreleyen kitabeli arasuyu ve üç kenardan çevreleyen uzun kenarlar üzerinde birer kubbesi olan kenarsuyundan (hâşiye) meydana gelmiştir. Müzehhib, zemini tezhipli şemse şeklindeki yazı paftasını zengin bir tezhib ile kuşatıp, mushafın yarısına dikkat çekerek mushafın diğer sayfalarından ayırmıştır.

Mushafın zahriye, serlevha, hâtîme sayfası, hatim duası ve falnâmesi de çok yoğun tam sayfa tezhiblidir. Her cüzün başlangıcı ve yarısı (üçüncü hızbi) kenarsuyu (hâşiye) tezhibi ve halkârî usulünde bezenmiştir. Sürebaşları, mushaf gülleri, durakları da ince bir işçiliğe sahiptir (R.2).

R.2. TİEM-504, (v.166b-167a)

Türk ve İslam Eserleri Müzesi - 378 (v.165b-166a) :

Mushaf, 42,1x28,4cm. eb'adında, 342 varaktır. Mushaf metni krem renkli kâğıt üzerine lacivert ve zermürekkebiyle oniki satır, muhakkak hattıyla yazılıdır. Safevî dönemi, Şiraz, 1580 civarına tarihlendirilen mushaf (İstanbul, 2010:330) Hattat Abdülkadir bin Abdülvehhâb el-Hüseynî tarafından istinsah edilmiştir (v.339a). Durakları geçmeli durak çeşidiyle yapılmıştır.

Nısfü'l-Kur'ân tezhibinin bulunduğu v.165b-166a'da Kehf sûresinin 58. âyetinin sonundan 73. âyetin sonuna kadar olan kısmı yazılmıştır. Tezhibi karşılıklı tam sayfa düzeninde tasarlanmıştır. Sayfa düzeni, dikdörtgen yazı sahası, bu sahayı dört kenardan çevreleyen ince arasuyu ve üç kenardan çevreleyen, deseni dendanla sınırlandırılmış kenarsuyundan (hâşiye) meydana gelmiştir. Tezhibli yazı sahasının ortasında, şemse şeklindeki zer-ender-zer paftaların içine yazı, üstübeç mürekkebiyle yazılıdır. Yazı paftasının çevresi de yoğun bir tezhibe sahiptir (R.3).

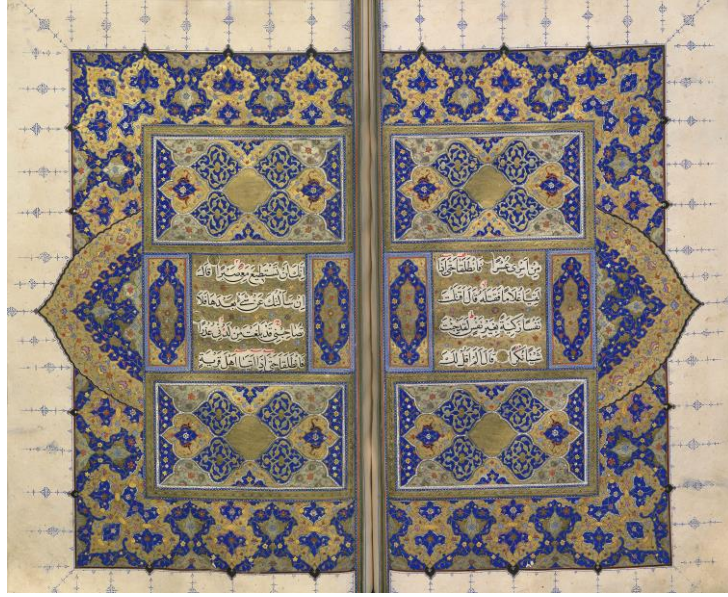
R.3. TİEM-378. (v.165b-166a)

Mushafın tezhibli sayfa düzenine genel olarak bakıldığında, serlevha haricinde tam sayfa yoğun klasik tezhibli sayfaya rastlanmaz. Sayfa kenarları halkârî usûlünde bezenmiştir.

Türk ve İslam Eserleri Müzesi -167 (v.174b-175a) :

Mushaf, 41x27 cm. eb'adında, 361 varaktır. Krem renkli zerefşanlı kâğıt üzerine is mürekkebiyle oniki satır, nesih hattıyla yazılıdır, XVI. yüzyıl Safevî dönemi tezhip özellikleri gösteren mushafın ketebe kaydı yoktur. Birinci sayfada Sultan III.Murad'ın H.999 da vakfettiğine dair bir kayıt vardır.

Nısfü'l-Kur'ân tezhibinin bulunduğu v.174b-175a'da Kehf sûresinin 73. âyetin sonundan 77. âyetin baş tarafına kadar olan kısmı yazılıdır. Yazı is mürekkebi ve nesih hattıyla her bir sayfada dört satırdır. Tezhibi karşılıklı tam sayfa serlevha gibi tasarlanmıştır, birbirinin aynı kompozisyon ve desene sahiptir. Sayfa düzeni, dikdörtgen yazı sahasının ortasında kareye yakın yazı paftası, bu kısmın alt ve üst tarafında yazısız sûrebaşı ve sûresonu, sağ ve sol tarafında bezemeli koltuklardan meydana gelmiştir. Bu yazı sahasını üç kenardan uzun kenarlar üzerinde birer kubbesi olan kenarsuyu (hâşiye) bezemesi çevreler. Tezhibli bölümler ince arasuyu ile ayrılmıştır (R.4).

R.4. TIEM-167, (v.174b-175a)

Mushafın zahriye, serlevha, hâtime sayfası, hatim duası ve falnâmesi çok yoğun tam sayfa tezhibli, unvan sayfası beyne's-sütürlüdür. Sürebaşları, mushaf gülleri, durakları da ince bir işçiliğe sahiptir.

İkinci grup *nısfü'l-Kur'ân* tezhibi, unvan sayfası düzenindedir. Tezhib varağın b yüzünde, yazı sahasının üst tarafında tasarlanmıştır.

Türk ve İslam Eserleri Müzesi - 512 (v.223b-224a) :

Mushaf, 32,3x22 cm. eb'adında, 485 varaktır. Krem renkli zerefşanlı kâğıt üzerine is mürekkebiyle dokuz satır, nesih hattıyla yazılıdır. Safevî dönemi tezhip özellikleri gösteren mushaf 956/1549-1550'de yazılmaya başlanmış 957/1550-1551'de tamamlanmıştır (v.487a). Hattatı Muhammedü'l-Kâtib'dir (v.480b). Kanunî Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan tarafından Hürrem Sultan'ın türbesine konulmak ve okunmak üzere vakfedildiğine dair bir kayıt vardır (v.487b). (İstanbul 2010:316)

Nısfü'l-Kur'ân tezhibinin bulunduğu v.223b-224a'da Kehf sûresinin 73. âyeti sonundan 77. âyeti baş tarafına kadar olan kısmı is mürekkebi ve nesih hattıyla yazılıdır. Tezhibi unvan sayfası düzeninde tasarlanmıştır. Unvan tezhibi (v.223b), yedi satırlı dikdörtgen yazı sahasının üst tarafında yer alan, klasik tezhib tekniğinde bezenmiş sürebaşı ve dikdörtgen bir kısımdan (iklil) meydana gelmiştir. Yazı sahaları (v.223b)'de üç taraftan, (v.224a)'da dört taraftan ince arasuyu ve altın cedvellerle sınırlandırılmıştır. Yazı sahası zer-ender-zer usûlünde beyne's-sütür tezhiblidir. Sayfaların kenar boşluklarına (hâşiye) birer tane madalyon şeklinde mushaf gülü yapılmıştır. Durakları şeşhanedir (R.5).

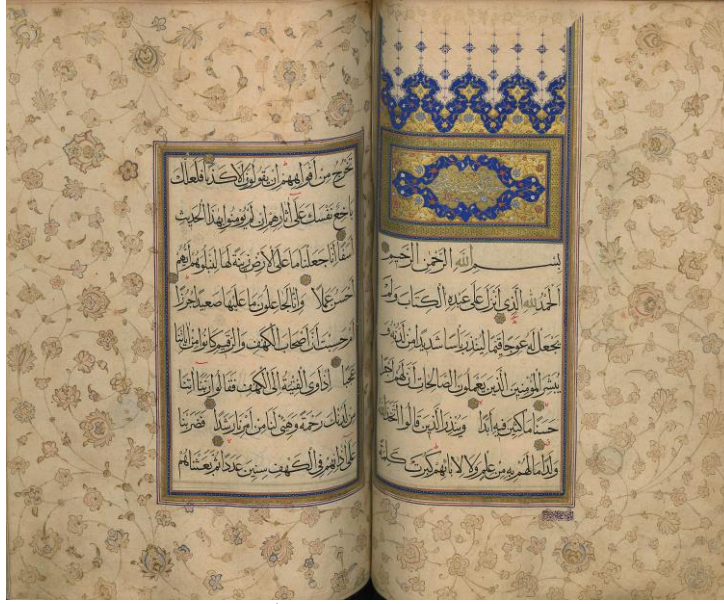
R.5. TIEM-512, (v.223b-224a)

Mushafın tezhibli sayfa düzenine genel olarak bakıldığında, sadece serlevha tezhibi tam sayfa yoğun tezhiblidir. Bakara sûresinin başladığı sayfa ve fahnâme sayfalarında da unvan tezhibi tercih edilmiştir.

Türk ve İslam Eserleri Müzesi - 497 (v.292b-293a) :

Mushaf, 41x31 cm. eb'adında, 597 varaktır. Krem renkli kâğıt üzerine is mürekkebiyle sekiz satır, nesih hattıyla yazılıdır. Safevî dönemi tezhip özellikleri gösteren mushafın ketebe kaydı yoktur. Sokullu Mehmed Paşa'nın vakfına dâir bir kayıt vardır (v.597b).

Nısfü'l-Kur'ân tezhibinin bulunduğu v.292b-293a'da Kehf sûresinin 1. âyetinden 11. âyetin sonuna kadar olan kısmı is mürekkebi ve nesih hattıyla yazılıdır. Tezhibi unvan sayfası düzeninde tasarlanmıştır. Unvan tezhibi (v.292b), altı satırlı dikdörtgen yazı sahasının üst tarafında yer alan, klasik tezhip tekniğinde bezenmiş sûrebaşı ve dendanla sınırlandırılmış tezhipli (iklil) kısımdan meydana gelmiştir. Duraklarda geçmeli durak çeşidi işlenmiştir. Yazı sahaları (v.292b)'de üç taraftan, (v.293a)'da dört taraftan ince arasuyu ve altın cedvellerle sınırlandırılmıştır. Sayfaların kenar boşlukları (hâşiye) renkli halkârî (zer-şikâf) usulünde bezenmiştir (R.6).

R.6. TİEM-497, (v.292b-293a)

Mushafın tamamındaki tezhibli sayfa düzeninde, sadece serlevha ve hâtıme tam sayfa yoğun tezhiblidir. Bakara sûresinin başladığı sayfa, hatim duası ve fahnâme sayfalarında da unvan tezhibinin tercih edildiği görülür.

Türk ve İslam Eserleri Müzesi - 12 (v.234b-235a) :

Mushaf, 28,5x19,5 cm. eb'adında, 474 varaktır. Mushafın metni krem renkli kâğıt üzerine sırasıyla, laciverd mürekkeple bir satır muhakkak, is mürekkebiyle dört satır nesih, zer-mürekkeple bir satır sülüs, is mürekkebiyle dört satır nesih, laciverd mürekkeple bir satır muhakkak hattıyla yazılıdır. Rüstem Paşa Camii'ne vakfedildiğine dâir bir kayıt vardır. 959/1551 tarihli, Ahmed bin Seyyid.....el-Hüseynî eş-Şirâzî ketebelidir (v.474b).

Nısfü'l-Kur'ân tezhibinin bulunduğu v.234b-235a'da Meryem sûresinin 1.âyetinden 16. âyetin baş tarafına kadar olan kısmı yazılıdır. Sûre yazı sahasına, is mürekkebiyle dört satır nesih, zer-mürekkeple bir satır sülüs, is mürekkebiyle dört satır nesih, laciverd mürekkeple bir satır muhakkak hattıyla yazılıdır (v.234b). Tezhibi kubbeli unvan sayfası düzeninde tasarlanmıştır. Yazı sahaları (v.234b)'de üç taraftan, (v.235a)'da dört taraftan altın cedvellerle sınırlandırılmıştır. Sayfaların kenar boşlukları (hâşiye) madalyon şeklindeki mushaf gülleri ile bezenmiştir. Durakları helezonîdir (R.7).

R.7. TIEM-12, (v.234b-235a)

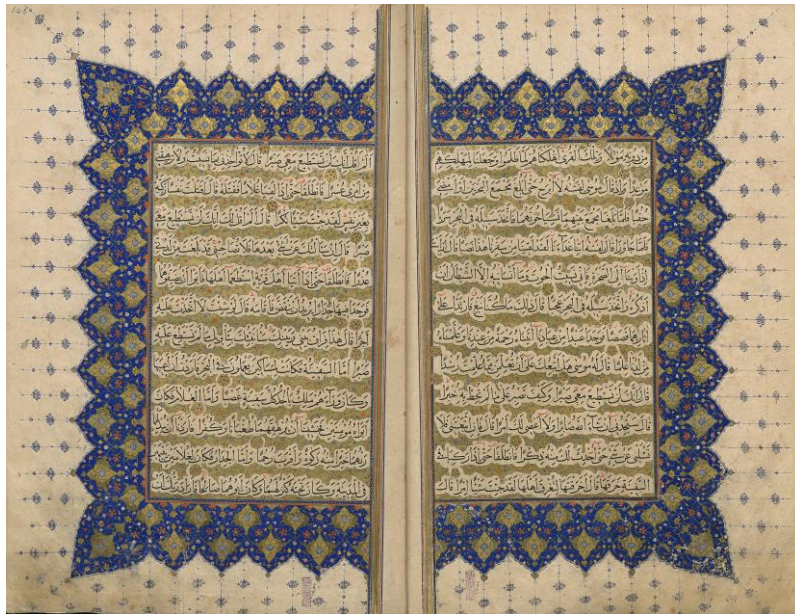
Mushafın tezhibli sayfa düzenine genel olarak bakıldığında, serlevha ve unvan sayfası tezhiblidir, tam sayfa yoğun tezhibi yoktur.

Üçüncü grup, *nısfü'l-Kur'an* tezhibi yazı sahasını üç kenardan kenarsuyu (hâşiy) tezhibi şeklinde çevrelemiştir. Kenarsuyu deseni, aynı büyüklükte yan yana dendanlarla ya da düz bir iplikle sınırlandırılmıştır. Kenarsuyu kubbeli olanları da vardır.

Türk ve İslam Eserleri Müzesi - 141 (v.145b-146a) :

Mushaf, 44x29 cm. eb'adında, 299 varaktır. Krem renkli kâğıt üzerine, is mürekkebiyle oniki satır, nesih hattıyla yazılıdır. Safevî dönemi tezhip özellikleri gösteren mushafın tarih ve ketebe kaydı yoktur. Son sayfada Sultan I Ahmed'in kendi camiine vakfettiğine dair kayıt vardır.

Nısfü'l-Kur'an tezhibinin bulunduğu v.145b-146a'da Kehf sûresinin 58. âyeti sonundan 82.âyetin ortalarına kadar olan kısmı yazılıdır. Karşılıklı tezhib edilen iki sayfa, içte yazı sahası ile onu üç taraftan çevreleyen ince arasuyu ve kenarsuyu şeklinde düzenlenmiştir. Yazı sahasının dört tarafı, sırt cedveli boyunca da devam eden ince arasuyu ve renkli iplikle çevrelenmiştir. Zer-ender-zer usûlünde beyne's-sütür tezhibi yapılmış olan yazı sahasını üç kenarından klasik tezhip tekniğindeki kenarsuyu (hâşiy) bezemektedir. Desen dendanlarla sınırlandırılmıştır. Durakları geçmelidir (R.8).

R.8. TIEM-141, (v.145b-146a)

Mushafın serlevha, hâtıme, hatim duası ve falnâme sayfaları tam sayfa yoğun tezhibe sahiptir.

Türk ve İslam Eserleri Müzesi - 428 (v.125b-126a) :

Mushaf, 35,9x29,7 cm. eb'adında, 258 varaktır. Krem renkli kâğıt üzerine onyedî satırdır. Sırasıyla bir satır zer-mürekkeple muhakkak, yedi satır is mürekkebiyle nesih, bir satır laciverd mürekkeple muhakkak, yedi satır is mürekkebiyle nesih, bir satır zer-mürekkeple muhakkak hattıyla yazılıdır. Dört adet koltuklu sayfa düzeni yapılmıştır. Safevî dönemi, Şîrâz, 984/1576-1577 tarihli, hattat Ahmed bin Babaşah Tebrîzî ketebelidir (v.255a). (İstanbul 2010:322)

Nısfü'l-Kur'ân tezhibinin bulunduğu v.125b-126a'da, Kehf sûresinin 106. âyetinden başlayarak, Meryem sûresinin 25. âyetinin sonuna kadar olan kısmı yazılıdır. Karşılıklı tezhib edilen iki sayfanın dört adet bezemeli koltuk ve zer-ender-zer usûlünde beyne's-sütûr yapılmış olan yazı sahasını, üç kenarından klasik tezhip tekniğindeki, sınırları dendanlı kenarsuyu (hâşiye) bezemektedir. Durakları pençhâne, helezonî ve geçmelidir. v.125b'de tek satır genişliğinde ortasında "Meryem sûresi" yazılı sûrebaşı tezhibi vardır (R.9).

R.9. TİEM-428, (v.125b-126a)

Mushafın sayfa düzenine genel olarak bakıldığında, serlevha, hatim duası ve fahnâme sayfaları tam sayfa yoğun tezhiblidir. Serlevhadan sonra gelen Bakara sûresinin yazılı olduğu dört çift sayfanın (v.3b-7a) bezemesinde *nısfü'l-Kur'ân* sayfasıyla aynı düzende kubbeli/kubbesiz kenarsuyu (hâşiye) tezhibi yapılmıştır.

Türk ve İslam Eserleri Müzesi - 233 (v.197b-198a) :

Mushaf, 41x28cm. eb'adında, 406 varaktır. Krem renkli kâğıt üzerine on satırdır, is mürekkebi ve nesih hattıyla yazılıdır. Ketebe ve tarihi yoktur. Son sayfada "Şah Sultan binti Sultan Mustafa Han" ibaresi yazılı murabba bir mühür vardır.

Nısfü'l-Kur'ân tezhibinin bulunduğu v.197b-198a'da, Isrâ sûresinin 108.-111. âyeti, Kehf sûresinin 1.-14. âyetinin başlangıcına kadar olan kısmı yazılıdır. Karşılıklı tezhib edilen iki sayfada, zer-ender-zer usûlünde beyne's-sütûr yapılmış olan yazı sahasını, üç kenarından klasik tezhip tekniğindeki, uzun kenar orta eksenî üzerinde tek kubbesi olan kenarsuyu (hâşiye) çevreler. Kubbe dışındaki kısımlarda desen dendanlı çıkıntılarla sınırlandırılmıştır. Durakları şeşhânedir. (v.197b)'de tek satır genişliğinde ortasında "Kehf sûresi" yazılı sûrebaşı tezhibi yer alır (R.10).

R.10. TİEM-233, (v.197b-198a)

Mushafın sayfa düzenine genel olarak bakıldığında, zahriye, serlevha, hâtime sayfası, hatim duası ve falnâmesi tam sayfa yoğun tezhiplidir. Bakara sûresinin başlangıcına *nısfü'l-Kur'ân* sayfasıyla aynı düzende kubbeli kenarsuyu (hâşiye) tezhibi yapılmıştır. Madalyon ve armudî şekilde mushaf güllü vardır.

Türk ve İslam Eserleri Müzesi - 493 (v.153b-154a) :

Mushaf, 43x18 cm. eb'adında, oniki satır, 328 varaktır. Krem renkli zerefşanlı kâğıt üzerine is mürekkebi ve nesih hattıyla yazılıdır. Ketebe kaydı ve tarih yoktur.

Nısfü'l-Kur'ân tezhibinin bulunduğu v.153b-154a'da, Isrâ sûresinin 110. âyetinin sonu ile başlayıp, Kehf sûresinin 17. âyetinin sonuna kadar olan kısmı yazılıdır. Karşılıklı iki sayfada, zer-ender-zer usûlünde beyne's-sütûr tezhibi yapılmış olan yazı sahasını, üç kenarından klasik tezhip tekniğindeki, kenarsuyu (hâşiye) bezemesi çevrelemiştir. Desen düz altın cedvelle sınırlandırılmıştır. Durakları şeşhânedir. v.153b'de iki satır genişliğinde ortasında "Kehf sûresi" yazılı sûrebaşlı tezhibi vardır (R.11).

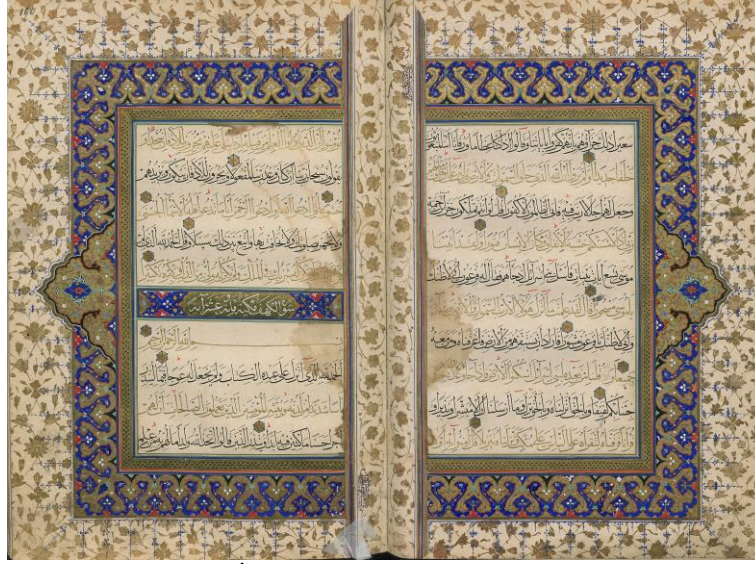
R.11. TİEM-493, (v.153b-154a)

Mushafın, serlevha ve hatim duası tam sayfa tezhiplidir. Serlevhadan sonra gelen unvan sayfasına da zer-ender-zer usûlünde beyne's-sütûr tezhibi yapılmıştır. Ara sayfalarda, sûrebaşlı ve madalyon mushaf gülleri bezemelidir.

Türk ve İslam Eserleri Müzesi - 211 (v.159b-160a) :

Mushaf, 36x25,5 cm. eb'adında, 329 varaktır. on satırdır, krem renkli kâğıt üzerine, 1 satır is mürekkebiyle 1 satır zer-mürekkeple olacak şekilde muhakkak hattıyla yazılıdır, Safevî dönemi, Herat, 983/1576 tarihli, hattat Mehmed bin Ahmed el-Halîlî et-Tebrîzî ketebelidir (v.329a). (İstanbul, 2010:308)

Nısfü'l-Kur'ân tezhibinin bulunduğu v.159b-160a'da, Isrâ sûresinin 97. âyetinin sonundan başlayarak, Kehf sûresinin 5. âyetinin baş tarafına kadar olan kısmı yazılıdır. on satırlı yazı sahası üç kenardan sırasıyla zencerekli arasuyu, uzun kenarlarında birer tane kubbesi olan klasik tezhip tekniğindeki kenarsuyu (hâşiye) bezemesi ve halkârî ile çevrelenmiştir. Klasik tezhip tekniğindeki kenarsuyu tasarımında desen, düz bir altın cedvelle sınırlandırılmıştır. Durakları şeshânedir. v.160a'da tek satır genişliğinde ortasında "Kehf sûresi" yazılı sûrebaşı tezhibi vardır. Safevî dönemi tezhibinin güzel bir örneğidir (R.12).

R.12. TİEM-211, (v.159b-160a), 983/1576

Mushafın sayfa düzenine bakıldığında, sadece serlevha tam sayfa yoğun tezhiplidir. Hâtime sayfasına (v.326b-327a) *nısfü'l-Kur'ân* sayfasıyla aynı düzende kubbeli hâşiye tezhibi yapılmıştır. Mushafın bezemeli bütün sayfalarında sayfa kenarları halkârîlidir.

Dördüncü grup, tek sayfada uzun kenar boyunca bir şerit şeklinde veya karşılıklı sayfada sûrebaşı ve sûresonu şeklinde düzenlenmiş *nısfü'l-Kur'ân* tezhibinin örneklerinden meydana gelmektedir.

Süleymaniye Kütüphanesi / Fatih Bölümü - 14 (v.159b-160a) :

Mushaf, 18x11 cm. eb'adında, 341 varak, onbeş satırdır. Krem renkli kâğıt üzerine, is mürekkebi ile nesih, sülüs, rıkâ' hattıyla yazılıdır, Osmanlı mushafı 1127/1715 tarihli, Karaçavuşzâde Derviş Ahmed ketebelidir (v.329a).

Nısfü'l-Kur'ân tezhibinin bulunduğu v.159b-160a'da, Kehf sûresi'nin 17.- 20. âyetleri ile 21. âyetin bir kısmı yazılmaktadır. v.160 a'da, sayfanın kenarına sülüs hattıyla "*Nısfü'l-Kur'âni ve'l-yetelattaf velâ yüş'iranne biküm ahaden*", yani *nısfü'l-Kur'ânî (Kur-ân'ın yarısı)* ibaresi ve sûrenin 19. âyetinin son kısmı aynen yazılmıştır (Derman, U., 2010: 223-224). Kehf sûresi'nin 19. âyetinin sonu, dikine yazılıp bezemek suretiyle, mushafın tam yarısının nihayetlendiğine dikkat çekilmiştir. Yazı sahasında da bu kısım surh mürekkebiyle yazılarak belirgin hale getirilmiştir. Bu sayfanın tezhibi XVIII. yüzyılın özelliklerini taşımaktadır, alışılmışın dışında, sayfaya yatay yerleştirilmiş unvan sayfası şeklindedir. Bezeme, sülüs hatlı yazı boyunca uzanan sahaya, zer-ender-zer usûlünde yapılmıştır, desen sınırları dendanlı, durakları şeshânedir. Mushafın tamamında da sade bir tezhib hâkimdir (R.13), (Duran, 2016:222-223).

R.13. SK. Fatih Bölümü-14 (v.159b-160a), 1127/1715

Türk ve İslam Eserleri Müzesi - 446 (v.147b-148a) :

Mushaf, 43,3x31 cm. eb'adında, 291 varak, onbir satır, is mürekkebi ve sülüs hattıyla yazılıdır, Hacı Abdülaziz bin Şeyh Cemaledin el-Hocendi el-Kubrevî tarafından istinsah edilmiş, 765/1363 tarihlidir (Demircan A.,2010:150,157; Tanındı, 2009: 248; Tanındı, 2008: 4).

Nısfü'l-Kur'ân tezhibinin bulunduğu v.147b-148a'da, Kehf süresi'nin 102. âyetinden 110. âyetinin sonuna kadar olan kısım yazılıdır. (v.148a)'nın sonunda ince kalemle dört satır yazılmış Meryem süresi ile ilgili bilgi vardır. Sayfaların tezhibi, yazı sahasının üst ve alt tarafındaki bezemeli ince şeritler ile sadece uzun kenar boyunca uzanan, sınırları dendanlı, altın ağırlıklı kenarsuyu şeklindedir. Mushafın diğer sayfalarından daha farklı bir düzenlemeye sahiptir.

Mushafın, sadece zahriye sayfası (v.1b-2a) tam sayfa tezhiplidir, zahriyenin uzun kenarı üzerindeki bezemesi, *nısfü'l-Kur'ân* tezhibi ile benzerlik göstermektedir, farklı olarak zahriyede orta eksene küçük bir kubbe eklenmiştir. Meryem süresinin ilk âyetlerinin yazılı olduğu v.148b-149a'nın tezhibi, mushafın serlevhası (v.2b-3a) gibi tasarlanmıştır. Mushaf gülleri madalyon şeklindedir. Eserin bezemesi, XIV. yüzyıl Anadolu-Türk tezhibinin renk, motif, desen ve uygulama özelliklerini taşımaktadır (R.14), (Demircan A.,2010:150-157; Duran, 2016:225).

R.14. TİEM.-446, (v.147b-148a), 765/1363

Süleymaniye Kütüphanesi / Ayasofya Bölümü-12 (v.257b-258a) :

Mushaf, 30,1x19,5 cm. eb'adında, 549 varak, dokuz satırdır, krem renkli kâğıt üzerine, is mürekkebi ve nesih hattıyla yazılı, 932/1525 tarihlidir.

Nısf'ül-Kur'ân tezhibinin bulunduğu v.257b-258a'da, Kehf sûresi'nin 75. âyetinden 79. âyetin baş tarafına kadar olan kısmı yazılıdır. Sayfa düzeni, cedvelle sınırlandırılmış yazı sahası içine sûrebaşı ve sûresonu tezhibi şeklinde tasarlanmıştır. İki satır genişliğindeki bu tezhibli sahalarda, Arapça olarak sırasıyla; v.257b 'deki yazı sahasının üst tarafında, "onaltıncı cüz", alt tarafında "*Kur'an*'ın ilk yarısının son sayfası"; v.258a'daki yazı sahasının üst tarafında "yüce Allah'ın kelâmından", alt tarafında "ikinci yarının ilk sayfası" ibaresi okunmaktadır. Mushafın tezhibi renk, motif, üslûp olarak XVI. yüzyıla ait sade bir örnektir. Mushaf gülleri madalyon şeklinde yapılmıştır (R.15).

R.15. SK.Ayasofya Bölümü-12, (v.257b-258a), 932/1525.

3. SONUÇ

Nısfü'l-Kur'ân tezhibi, tek veya karşılıklı çift sayfa şeklinde tasarlanan mushafın tam yarısını işaret eden sayfalar. Çoğunlukla Kehf sûresinin sonu Meryem sûresinin başına denk gelen *nısfü'l-Kur'ân* tezhibinin bulunduğu bu sayfalarda, Kehf sûresi'nin, bazen bir bölümünün tek başına, bazen *İsrâ* sûresi ile, bazen de Meryem sûresi ile birlikte aynı sayfada yer aldığı, bazen de bu sayfalarda Meryem sûresinin bulunduğu, onbeşinci cüzün bitişindeki Kehf sûresi'nin zaman zaman onaltıncı cüze geçiyor olması dikkati çekmektedir. Bunun sebebi, mushafın varak sayısındaki farklılığa dayandırılabilir (Duran,2016:222-226). Bu değişikliklerde mushafın zengin tezhipli olanlarındaki zahriye sayfa sayısı, serlevha sayfalarının tam sayfa tezhipli olması, unvan sayfası, sûrebaşı bezemelerinin genişliği, kapladığı sahalara gibi kitabın tamamındaki tezhipli sayfa miktarının, yazı cinsi ve satır sayısına bağlı olarak varak sayısının değişmesinde önemli bir etken olduğunu düşündürmektedir.

Makaleye konu olan mushafın *nısfü'l-Kur'ân* tezhibindeki sayfa düzeni ve sayfa tasarımlarındaki çeşitlilik, görülme sıklığına göre dört ana gruba ayrılmıştır. İncelenen otuzsekiz adet mushaf içinden onbeşi seçilerek örnek olarak verilmiştir.

Birinci grupta yer alan *nısfü'l-Kur'ân* sayfa tasarımı, tam sayfa düzenindedir. Bütün sayfayı kaplayan zahriye ve serlevha tezhibi gibi yoğun bir bezemeye sahiptir. Karşılıklı sayfalara birbirinin aynı kompozisyon ve desen uygulanmıştır. Mushaf metni, çoğunlukla tezhipli yazı sahasının ortasındaki zemini tezhipli (dercli) bir pafta içinde yer alır. Yazı sahasının etrafı üç veya dört kenardan arasuyu, üç kenardan kenarsuyu (hâşiye) tezhibi ile çevrelenmiştir. Çoğunlukla XVI. yüzyıl Safevi dönemi mushafında rastladığımız bu sayfa düzeninde, kenarsuyunun uzun kenarı üzerinde tek kubbeli veya kubbesiz, desen sınırları düz bir cedvelle veya dendanla sınırlandırılmış olan tasarımlar yapılmıştır. Kehf sûresinin bir bölümünün yazılı olduğu bu örneklerde mushaf nüshalarının tamamına bakıldığında, çoğu oniki satırlıdır. Zahriye, serlevha, hâtime sayfası, hatim duası ve falnâme sayfalarının da *nısfü'l-Kur'ân* gibi yoğun, tam sayfa tezhipli olduğu görülür (R.2-4) Bu grup içinde yazısı olmayan, tam sayfa tezhipli tek örnek TIEM-208 numaralı XIV. yüzyıl mushafına aittir. Karşılıklı *nısfü'l-Kur'ân* tezhibi, Kehf sûresinin son sayfası ile Meryem sûresinin başladığı sayfanın arasındaki sayfalarda yer almaktadır (R.1).

İkinci grup *nısfü'l-Kur'ân* sayfa tasarımı, unvan sayfası düzenindedir. Üç örneğini gördüğümüz bu sayfa düzeninde, varağın b yüzünde, yazı sahasının üzerinde sûrebaşı ve kubbeli veya kubbesiz, desen sınırları düz

bir cedvelle veya dendanla sınırlandırılarak tasarlanmış iki kısımdan meydana gelmiştir (R.5-7). Kehf sûresi veya Meryem sûresinin bir bölümünün yazılı olduğu bu örneklerde, mushaf nüshalarının tamamında satır sayısı sekiz ile onbir arasında değişmektedir. Mushafın diğer tezhipli bölümlerinde de unvan sayfası düzeninin tercih edildiği, tam sayfa tezhibin daha az uygulandığı dikkati çekmektedir.

Üçüncü grup *nısfü'l-Kur'ân* sayfa tasarımı, örnekleriyle en çok karşılaşılan sayfa düzenidir. Yazı sahasını üç kenardan kenarsuyu (hâşiye) tezhibi çevreler. Karşılıklı sayfalar birbirinin aynı kompozisyon ve desene sahiptir. Arasuyu ve yazı sahası beyne's-sütürlü olanları da vardır. Kenarsuyu (hâşiye) tezhibinde, iki tip tasarım görülür. İlk desen tipinde, kenarsuyu deseni aynı büyüklükte yan yana sıralanmış küçük kubbe şeklinde çıkıntılarla / dendanlarla ya da düz bir iplikle sınırlandırılmıştır. İkinci desen tipinde; kenarsuyu uzun kenar orta ekseninde bir tane kubbe vardır, kubbe dışındaki kısımlarda desen sınırları dendanlı çıkıntılarla ya da düz olarak uygulanmıştır (R.8-12). Bu *nısfü'l-Kur-ân* sayfalarında İsrâ ve Kehf sûresinin veya Kehf ve Meryem sûresinin veya sadece Kehf sûresinin bir bölümü yazılıdır. Mushafın tamamında satır sayısı on ile onyedide arasında değişmekte, *nısfü'l-Kur'ân* tezhibindeki sayfa düzeninin mushafın diğer tezhipli bölümlerinde de uygulandığı görülmektedir.

Dördüncü grup *nısfü'l-Kur'ân* sayfa tasarımı, tek sayfada uzun kenar boyunca bir şerit veya karşılıklı sayfada sûrebaşı ve sûresonu şeklinde düzenlenmiş olan örneklerden meydana gelmektedir. Bu grupta yar alan örnek *nısfü'l-Kur-ân* sayfalarında Kehf sûresinin bir bölümü yazılıdır. Satır sayısı dokuz ile onbeş arasında değişen mushafardan birinin (TİEM. 446) zahriye tezhibi hariç, tamamında yoğun tezhibi olan sayfalara rastlanmamıştır. İncelenen eserler içinde bir Osmanlı mushafı, tek sayfada, uzun kenar boyunca bir şerit şeklinde bezemeli sayfa düzeni ve konumuz olan sayfalarında "*Nısfü'l-Kur'ân*" ifadesini taşıması sebebiyle önem taşımaktadır (R.13).

KAYNAKÇA

- DEMİRCAN AKSOY, Z. (2010). "XIV.Yüzyıl Anadolu Türk Tezhib Sanatı", Yayınlanmamış Doktora tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi ABD., İstanbul.
- DERMAN, F.Ç. (2012). "Tarihimizde Mushafın Bezenmesi", Diyanet İlmî Dergi: Kur-ân Özel Sayısı: Kur-ân'ın Nüzûlünün 1400. Yılı Anısına, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, ss.647-653.
- DERMAN, F.Ç. (2009). "Tezhip Sanatında Kullanılan Terimler, Tabirler ve Malzeme" (Ed.A.Rıza Özcan), Hat ve Tezhip Sanatı, ss.525-535, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- DERMAN, M.U. (2010). Doksandokuz İstanbul Mushafı, Kültür Bakanlığı Ajansı, İstanbul.
- DURAN, G. (2016). "Nısfü'l-Kur'ân Tezhibine Dair", III.Uluslararası Türk Sanatları, Tarihi ve Folkloru Kongresi / Sanat Etkinlikleri, 23-27 Nisan 2015, (Ed. Osman Kunduracı, Ahmet Aytaç), Selçuk Üniv.Türk El Sanatları Araştırma ve Uygulama Merkezi, 221-227, Rostov-na-Don/Rusya.
- DURAN, G. (2015). "Mushafın Bezenmesinde Tezhib Sanatının Önemi ve Katkıları" Uluslararası Kültür, Sanat, Folklor Kongresi / Sanat Etkinlikleri, 20-26 Eylül 2014 (Ed. Osman Kunduracı, Ahmet Aytaç), Selçuk Üniv.Türk El Sanatları Araştırma ve Uygulama Merkezi, 133-138, Delhi/Hindistan.
- DURAN, G. (2012). "Tezhib", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), (41): 63-65.
- KOÇYİĞİT, H. (2013). "Kur'ân'ın Bölümlemesi", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (39):363-393.
- MAŞALI, M.E. (1997). "Mushaf", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), (31): 242-248.
- TANINDI, Z. (2010). "Kur-ân-ı Kerim Nüshalarının Ciltleri ve Tezhibleri" (Ed.Müjde Unustası), 1400. Yılında Kur-ân-ı Kerim, ss. 90-121, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul: Antik A.Ş yayınları, Ankara.
- TANINDI, Z. (2009). "Başlangıcından Osmanlı'ya Tezhib Sanatı" (Ed.A.Rıza Özcan), Hat ve Tezhip Sanatı, ss.243-281, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- TANINDI, Z. (2008). "Anadolu Kökenli Kur-ân-ı Kerim Nüshalarında Müzehhep Meryem Sûresi", İslam Hristiyan Sanatında Melekler, Peygamberler ve Azizler, Sanat Tarihi Atölye Çalışması, 4 (özet), Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü yayınları, Ankara.
1400. Yılında Kur-ân-ı Kerim, (Ed.Müjde Unustası), 2010, Antik A.Ş. yayınları, İstanbul.